

4

Відгук офіційного опонента,
доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри
української фольклористики імені академіка Філярета Колесси
Львівського національного університету імені Івана Франка
Івашківа В. М. на дисертацію **Федорука О. О.**
«Роман Куліша “Чорна рада”: історія тексту», представлену
на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук за спеціальністю
10.01.01 – українська література

Кулішезнавство останнього двадцятиріччя неможливо уявити без Олександра (Олеся) Федорука, причому мова не лише про академічну науку, а й популяризацію постаті Пантелеймона Куліша і його вагомого внеску в нашу культуру. Культурно-просвітницька діяльність Олександра Федорука справді дуже значуча – він, як ніхто інший, активно сприяє тому, щоб Куліша ніколи не забували, прислухалися до його мудрих суджень, врешті, зрозуміли.

Творча спадщина Куліша перебуває у полі зору Федорука-науковця, здається, ще з кінця 1990-х років – чи не перша його серйозна наукова публікація датована 1997 роком: тоді побачили світ належно підготовлені та прокоментовані листи Куліша до Миколи Даниловича Білозерського з додатками кількох Кулішевих листів до дружини та Ганни Барвінок до того ж Миколи Білозерського. Наукові напрацювання дослідника на межі тисячоліть врешті трансформувалися у кандидатську дисертацію «Пантелеймон Куліш і літературний процес у Західній Україні 60-х – початку 70-х років XIX ст.» (захист відбувся влітку 2002 року).

Очевидно, саме укладання листів Куліша до М. Білозерського та праця над кандидатською дисертацією наочно показали вченому – для справжнього наукового дослідження постаті і текстів такого унікального українського мислителя, яким був Куліш, конче потрібне академічне видання усієї його спадщини. Закономірно, що саме Олександр Федорук

задав тон цій справі – 2005 і 2009 р. побачили світ два об'ємні томи Кулішевого листування від 1841 до квітня 1856 року.

Переживаючи з приводу того, що дещо повільно готуються томи, котрі складають серію художніх творів Куліша, дослідник узявся до праці над головним творінням письменника – романом «Чорна рада. Хроніка 1663 року», закономірно розпочавши з вивчення історії тексту, що мало бути необхідною передумовою його наукового видання.

Врешті, у процесі багаторічної скрупульозної праці і постала монографія, яка закономірно трансформувалася у докторську дисертацію. Одразу зазначу, що у цій праці вперше здійснено спеціальне наукове дослідження тексту безсмертного твору Куліша у всій його повноті, яке вкрай актуальне для критичного видання роману та загалом української філологічної науки.

Звісно, для того, щоб видання «Чорної ради» було справді вартісним, треба подати науково вивірений текст, бо, як слушно зазначив автор, «що точнішим є видання тексту, то точнішими будуть висновки науковця, який береться його інтерпретувати» (*O. Федорук. Роман Куліша «Чорна рада»: Історія тексту. Київ, 2019. С. 3*), а для цього треба всебічно дослідити історію тексту роману. Іншими словами, «це і реконструкція творчого процесу письменника, що вилився в написання цього тексту, а також процесу видавання, якщо автор брав у ньому участь. Це й вивчення всіх проявів варіативності тексту, рукописних і друкованих, встановлення генетичних зв'язків між ними. Це й очищення тексту від усіляких нашарувань, що викривають авторські інтенції. Кінцевою метою вивчення тексту та його історії є критична публікація» (*O. Федорук. Роман Куліша «Чорна рада»: Історія тексту. С. VII*). Можна цілком згодитися з дисертантом, що «дослідження та видання тексту є тим відправним пунктом, із якого [...] беруть початок студії над творчістю кожного письменника й узагальнені курси з історії літератури, мови, а в підсумку –

історії культури та інтелектуальної історії» (О. Федорук. Роман Куліша «Чорна рада»: Історія тексту. С. 3).

Вважаю, що О. Федорук цілком впорався із завданнями своєї роботи (їх більше десяти), вражає й наукова новизна, яка полягає зокрема у системному аналізі усіх відомих «рукописів і прижиттєвих публікацій роману», а також листування, цензурних документів тощо. Виявлено та введено в науковий вжиток нові рукописні матеріали, зокрема «невідомий фрагмент ранньої редакції (1846 р.) української версії “Чорної ради”» (автореферат, с. 6) тощо. Роботі притаманне доречне поєднання текстологічного й історико-літературного та естетичного аналізів твору, влучними є й спостереження автора над окремими ключовими епізодами роману.

Структура роботи – вступ (можливо, дещо лаконічний), шість об’ємних розділів, висновки (на відміну від вступу, здається, занадто розлогі) та цінні додатки – загалом не викликає суттєвих застережень. Можливо, варто було б третій розділ («Цenzурна історія») зробити шостим, адже цензура передувала завершальній фазі праці над текстом твору – його публікації. Крім того, дещо незрозумілою є назва четвертого розділу («Джерела тексту»), у якому, як зазначив автор роботи, «проаналізовано усі відомі на сьогодні рукописні й друковані джерела тексту української та російської версій “Чорної ради”» (автореферат, с. 20). У дисертації це «прижиттєві публікації, автографи, авторизовані копії, списки – повні тексти та окремі їх частини» (О. Федорук. Роман Куліша «Чорна рада»: Історія тексту. С. 229). Тим часом, джерелами тексту роману Куліша можуть бути також літописи, фольклорні матеріали, творча фантазія автора і таке інше. Думаю, цей розділ мав би бути частиною п’ятого, названого «Редакції тексту», що, вважаю, було б логічним.

Монографія також містить і такі обов’язкові атрибути наукового видання, якими є умовні скорочення, перелік ілюстрацій та покажчик імен, однак відсутній список використаних джерел і літератури.

Відкриває роботу доречна та всебічна критична характеристика практично всіх відомих видань «Чорної ради» від 1890 року, що важливо передусім для академічного видання твору. Дослідник слушно звернув увагу на характер видань – одні є науково-критичними (однак, не академічними), інші – науково-популярними, виявив основні помилки в тексті таких видань, слушно зазначивши, що їхня наявність спричинена передусім тим, що укладачі використовували не першодрук твору, а неавторизований передрук Олександра Барвінського.

На мою думку, вичерпно висвітлено історію створення роману (другий розділ) – тут автор логічно виокремив «четири основні етапи написання роману» в російському й українському мовному оформленні, починаючи від Кулішевого задуму, датованого 1843 р., і до цензурного розгляду та публікації 1857 року. Чи не єдиним зауваженням може бути хіба використання російськомовних цитат для увиразнення змісту двох параграфів розділу – думаю, варто було б пошукати україномовні висловлювання автора про роман.

Цілком новаторським є й третій розділ дисертації – «Цenzурна історія», який, як уже йшлося, цілком міг бути завершальним. Розділ відкривається доречною і цікавою вступною частиною, а далі висвітлює особливості цензурного розгляду тексту окремих розділів роману, які Куліш публікував у журналах «Современник» та «Москвитянин» у 1840-ві роки – дослідник спеціально спинився на перипетіях друку в «Москвитянине» розділу «Один день из жизни запорожца Кирила Тура», який зазнав суттєвих цензурних втручань (другий параграф) та цензурній історії уже повного тексту у 1855–1857 рр., коли письменник поновив напружену працю над текстами обох версій роману – щоб опублікувати їх, подав обидва твори до цензури, котра їх схвалила. Автор дисертації на основі уважного вивчення рукопису, що «зберігся в архіві редактора “Русской Беседы” Александра Кошельова» (О. Федорук. Роман Куліша «Чорна рада»: Історія тексту. С. 151) вичерпно схарактеризував зміст цензурних втручань у текст твору Куліша, заторкнув

питання самоцензури. Цілком новаторським є й розгляд непростої цензурної історії статті «“Об отношении малороссийской словесности к общерусской. Эпилог к “Черной раде”», яка, як встановив дисертант, мислилася як передмова до україномовної версії роману.

Завершальні розділи дисертації висвітлюють особливості творчої праці Куліша над текстом окремих частин та роману загалом.

Так, у розділі «Джерела тексту» докладно та аргументовано висвітлено обставини Кулішевої праці над текстами роману, всебічно схарактеризовано наявні рукописи, причому не лише їхній зміст, а й, що також вкрай важливо, подано характеристики самого рукопису як документа.

Служно вважаючи першодрук роману його найважливішим текстом, який треба брати за основу сучасних перевидань твору, дослідник однак застерігає від сліпого й беззастережного його репродукування: сучасний укладач має зважати на те, що «Куліш готував роман до друку під цензурним тиском, зокрема керуючись міркуваннями самоцензури, щоб уникнути зауважень цензора» (О. Федорук. Роман Куліша «Чорна рада»: Історія тексту. С. 252).

Для встановлення основного тексту «Чорної ради» вкрай важливим є розгляд його редакцій. Одразу зазначу – саме Олександр Федорук вніс остаточну ясність у це досить непросте (за висловом автора дисертації, «одне із зasadничих») питання. Так, дослідник встановив, що українська та російська версії роману мали по п'ять редакцій, причому, зрозуміло, кожна з цих версій мала свою творчу, часом досить заплутану історію.

На мою думку, у цьому розділі дисертант повно та вичерпно з’ясував особливості змісту першого й останнього розділів твору, сцени в пекарні, про перебування героїв у Києві та в домі Гвинтовки.

Завершальний розділ дисертації «Питання тексту» висвітлює такі важливі питання, як назва роману, його структура, а також роль і місце епіграфів у російській версії твору.

Узагальнюючи думку про докторську дисертації О. Федорука, зауважу, що, можливо, варто було б додати трохи теоретичної думки, зокрема не так стисло, як у роботі, схарактеризувати текстологічні напрацювання українських вчених (наприклад, М. Сиваченка, В. Бородіна та інших вчених), щоб увиразнило наукове підґрунтя цієї дисертації. Думаю, варто було б також обґрунтувати значення термінів «текст», «варіант», «редакція», «список», «версія», «архетип» тощо.

Звісно, можна мати й певні зауваження до окремих спостережень автора роботи. Так, всебічно характеризуючи сцену в пекарні, дисертант написав, що «Петро зустрічається з Лесею та її матір'ю і загорається коханням до дівчини» (*О. Федорук. Роман Куліша «Чорна рада»: Історія тексту. С. 297*). Тим часом, у ранній україномовній редакції роману зазначено, що Петро був готовий закохатися у дівчину, яку бачив ще маленькою («тоді <вона> була, як ягодка»), а також чув про неї захопливі оповіді від інших (майже як відгуки хлопців про Орисю). Отже, прагнути побачити Лесю, Петро відмовився говорити з батьком, Череванем та Божим Чоловіком про політику і пити медовуху. Цей епізод можна вважати й концептуальним обрамленням твору – кохання Петра до Лесі перемогло його прагнення лицарської слави.

Важливим компонентом дисертації є додатки, у яких обґрунтовано правописні засади подачі Кулішевих (і не тільки) текстів, опубліковано раніше недруковані редакції української версії роману, зокрема сцену в пекарні, а також цензурні документи, що стосуються «Эпилога к “Черной раде”» тощо.

На мою думку, монографія та автореферат написані доброю літературною мовою: відчувається, що автор майстерно володіє словом. Зауваження викликає хіба що надуживання фраз на кшталт «присвячено питанням» чи «присвячено проблемі» (це в одному невеликому абзаці). Очевидно, треба знаходити інші словесні формули для вираження своєї думки. Дискусійними є й фрази на кшталт «текст первісної редакції

українського твору» (автореферат, с. 21) – мабуть, треба писати «україномовного твору», адже і російськомовна версія роману також є «українським твором».

Висловлені зауваження та побажання свідчать не так про недоліки роботи, скільки про складність дисертаційної теми, її практичну неохопність, а також полемічну загостреність окремих положень дисертації, що є ще одним доказом безсумнівної актуальності цієї праці.

На мою думку, дисертація **Олександра Олександровича Федорука** «Роман Куліша “Чорна рада”: історія тексту» є завершеною концептуальною науковою літературознавчою працею, багатою цікавими та глибокими судженнями. Автореферат цілком відповідає дисертації, публікації висвітлюють її основні положення, свідчать про високий науковий рівень О. О. Федорука як кваліфікованого літературознавця та відповідають вимогам ДАК України до докторських дисертацій зі спеціальності 10.01.01 – українська література. Вважаю, що Олександр Олександрович Федорук заслуговує присудження йому наукового ступеня доктора філологічних наук.

Офіційний опонент,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української фольклористики
імені академіка Філарета Колесси
Львівського національного університету
імені Івана Франка
27 квітня 2021 р.

В. М. Івашків

